

<https://doi.org/10.59849/2410-5600.2026.1.140>

UOT: 070

Lalə Hüseynova

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küç., 26
e-mail: huseynova085@gmail.com

QƏRBİ AZƏRBAYCAN “MOLLA NƏSRƏDDİN” SƏHİFƏLƏRİNDƏ

Xülasə

Qərbi Azərbaycan mövzusunun jurnal səhifələrində işıqlandırılması həm də milli yaddaşın qorunması baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyırdı. Çünki həmin dövrdə baş verən hadisələr, sosial ədalətsizliklər və milli problemlər yalnız cari vəziyyəti əks etdirmir, eyni zamanda gələcək nəsillər üçün tarixi dərs rolunu oynayır. “Molla Nəsrəddin” bu hadisələri satira və karikatura dili ilə təqdim edərək onları oxucuya daha təsirli və yadda qalan formada çatdırırdı. Digər tərəfdən, jurnalın Qərbi Azərbaycanla bağlı yazıları regionun sosial-mədəni həyatının müxtəlif aspektlərini-təhsil səviyyəsini, qadınların cəmiyyətdəki yerini, dini dünyagörüşün təsirini, kənd həyatının xüsusiyyətlərini və idarəetmə sistemindəki problemləri kompleks şəkildə əhatə edirdi. Jurnalın bu mövzuya dair materialları regionun sosial-mədəni həyatını kompleks şəkildə əks etdirərək onun müxtəlif aspektlərini sistemli şəkildə təqdim edirdi.

Bu mövzunun araşdırılması bir tərəfdən jurnalın ideya-estetik xüsusiyyətlərini daha dərinlən anlamağa, digər tərəfdən isə Qərbi Azərbaycanda yaşayan azərbaycanlıların tarixi taleyinə işıq salmağa imkan yaradır.

Açar sözlər: Azərbaycan, ədəbiyyat, mədəniyyət, Qərbi Azərbaycan, Molla Nəsrəddin, jurnal, qəzet, maarifçilik, karikatura, molla nəsrəddinçilər

Giriş

XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan xalqının ictimai, siyasi və mədəni həyatında köklü dəyişikliklərlə səciyyələnən mürəkkəb və ziddiyyətli bir dövr kimi tarixə düşmüşdür. Bu dövr təkcə milli oyanış və maarifçilik ideyalarının geniş vüsət alması ilə deyil, həm də müxtəlif regionlarda yaşayan azərbaycanlıların taleyində baş verən ciddi sosial-siyasi proseslərlə yadda qalmışdır. Xüsusilə Qərbi Azərbaycan adlandırılan tarixi-coğrafi ərazi bu proseslərin ən həssas və ağırlı şəkildə yaşandığı məkanlardan biri olmuşdur. Burada yaşayan azərbaycanlı əhali həm sosial gerilik, həm milli ayrı-seçkilik, həm də siyasi təzyiqlərlə üz-üzə qalaraq mürəkkəb bir tarixi realıq içində yaşamışdır.

Belə bir dövrdə ictimai fikrin formalaşmasında və cəmiyyətin problemlərinin işıqlandırılmasında mətbuatın rolu əvəzsiz olmuşdur. Xüsusilə “Molla Nəsrəddin” jurnalı Azərbaycan mətbuat tarixində yeni bir mərhələnin əsasını qoyaraq tənqidi realizm və satira vasitəsilə cəmiyyətin müxtəlif problemlərini geniş oxucu kütləsinə çatdırmışdır. Jurnal yalnız ədəbi-bədii nəşr kimi deyil, ədəbi-bədii nəşr olmaqla yanaşı, həm də ictimai tribuna kimi çıxış edərək dövrün aktual məsələlərini, o cümlədən Qərbi Azərbaycan mövzusunun diqqət mərkəzinə gətirmişdir. “Molla Nəsrəddin” jurnalının nəşr tarixi və ideya istiqamətləri geniş şəkildə araşdırılmışdır” [1, s. 45].

“Molla Nəsrəddin”-in səhifələrində Qərbi Azərbaycanda yaşayan azərbaycanlıların gündəlik həyatı, məişət problemləri və hüquqsuz vəziyyəti mütəmadi şəkildə təsvir olunurdu. Xüsusilə kənd həyatının geriliyi, təhsilin zəifliyi və qadınların sosial vəziyyəti tənqidin əsas obyektinə çevrilirdi. Bu kontekstdə jurnal yalnız problemləri göstərməklə kifayətlənmir, eyni zamanda onların həlli yollarını

da irəli sürürdü. Maarifçilik ideyalarının təbliği, yeni məktəblərin açılması və dünyəvi təhsilin yayılması əsas çıxış yolları kimi təqdim olunurdu.

Bu baxımdan jurnalın materialları həm publisistik, həm də analitik dəyərə malikdir. Jurnalın karikaturaları da bu mövzunun təqdimində mühüm rol oynayırdı. Bu vizual vasitələr sayəsində sosial ədalətsizliklər, məmur özbaşınalığı və milli ayrı-seçkilik daha təsirli formada ifadə olunurdu. Karikaturalar oxucuya həm düşündürücü, həm də tənqidi mesajlar verirdi.

Aparılan təhlillər göstərir ki, jurnalın səhifələrində bu mövzu epizodik deyil, sistemli və məqsədyönlü şəkildə işıqlandırılmışdır. Müəlliflər bölgədə yaşayan azərbaycanlıların həyatını təsvir etməklə yanaşı, onların qarşılaşdıqları problemlərin sosial və siyasi köklərini də açmağa çalışmışlar.

Mollanəsrəddinçilərin yaradıcılığında Qərbi Azərbaycan mövzusu xüsusi yer tutur. Bu istiqamətdə Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Ömər Faiq Nemanzadə və Əliqulu Qəmküsar kimi görkəmli ziyalıların fəaliyyəti xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Onların əsərlərində region yalnız coğrafi məkan kimi deyil, həm də sosial ziddiyyətlərin və milli mübarizənin mərkəzi kimi təqdim olunur.

Bu müəlliflər problemləri sadəcə təsvir etməklə kifayətlənmir, onların səbəblərini analitik şəkildə izah edir və çıxış yolları təklif edirdilər. Bu yanaşma onların yaradıcılığına həm ədəbi, həm də publisistik dəyər qazandırmışdır. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan mətbuatında mühüm rol oynayan “Molla Nəsrəddin” jurnalı təkcə ədəbi-satirik nəşr deyil, həm də ictimai-siyasi düşüncənin formalaşmasında böyük təsir gücünə malik bir tribuna idi. Bu jurnalın səhifələrində Qərbi Azərbaycan mövzusu xüsusi yer tutmuş, bölgədə yaşayan azərbaycanlıların sosial həyatı, milli problemləri və qarşılaşdıqları çətinliklər geniş şəkildə işıqlandırılmışdır.

“Molla Nəsrəddin”in Qərbi Azərbaycanla bağlı materialları milli kimlik və özünüdərk prosesinə ciddi təsir göstərərək azərbaycanlıların birlik və həmrəylik ideyasını gücləndirmiş, onları hüquqları uğrunda mübarizəyə səsləmişdir. “Qərbi Azərbaycan mətbuat mühiti sistemli şəkildə tədqiq olunmuşdur” [2, s. 112].

Bu baxımdan nəşr yalnız ədəbi deyil, həm də ictimai-siyasi və ideoloji platforma kimi çıxış edirdi. Bu yazılar həm maarifləndirici xarakter daşıyır, həm də cəmiyyətin düşüncəsində dəyişiklik yaratmağa xidmət edirdi. Qərbi Azərbaycanda yaşayan azərbaycanlıların gündəlik həyatı, onların məişət problemləri və hüquqsuz vəziyyəti jurnal səhifələrində tez-tez təsvir olunurdu. Xüsusilə kənd həyatının geriliyi, təhsilin zəifliyi və qadınların sosial vəziyyəti tənqid obyektinə çevrilirdi. Bu baxımdan jurnal yalnız problemləri göstərməklə kifayətlənmir, eyni zamanda çıxış yolları da təklif edirdi. Maarifçilik ideyalarının təbliği, yeni məktəblərin açılması və dünyəvi təhsilin yayılması əsas həll yolları kimi təqdim olunurdu.

Jurnalın karikaturaları da Qərbi Azərbaycan mövzusunun təsvirində mühüm rol oynayırdı. Bu vizual vasitələr vasitəsilə sosial ədalətsizliklər, məmur özbaşınalığı və milli ayrı-seçkilik daha təsirli şəkildə göstərilirdi. Karikaturalar oxucuya həm düşündürücü, həm də tənqidi mesajlar verirdi. “Molla Nəsrəddin” jurnalı Qərbi Azərbaycan mövzusunun işıqlandırılmaqla yanaşı ədəbi deyil, həm də siyasi və ideoloji təsir gücünə malik mühüm platforma kimi çıxış etmişdir.

“Cəlil Məmmədquluzadənin publisistik fəaliyyəti milli mətbuat tarixində mühüm yer tutur” [3, s. 73]. “Molla Nəsrəddin” jurnalının səhifələrində Qərbi Azərbaycan mövzusu geniş və çoxşaxəli şəkildə işıqlandırılmışdır. Bu yazılar dövrün reallıqlarını əks etdirməklə yanaşı, gələcək nəsillər üçün də mühüm tarixi mənbə rolunu oynayır. Jurnalın fəaliyyəti Qərbi Azərbaycan məsələsinin ictimai şüurda formalaşmasına və milli düşüncənin inkişafına əhəmiyyətli töhfə vermişdir. Aparılan təhlillər göstərir ki, “Molla Nəsrəddin” jurnalının səhifələrində bu mövzu yalnız epizodik xarakter daşımamış, əksinə, sistemli və məqsədyönlü şəkildə işıqlandırılmışdır. Bu mövzu jurnalın ümumi ideya xəttinə uyğun olaraq cəmiyyətin sosial problemlərinin üzə çıxarılması, milli özünüdərk prosesinin gücləndirilməsi və maarifçilik ideyalarının yayılması baxımından mühüm vasitəyə çevrilmişdir. Jurnalın müəllifləri Qərbi Azərbaycanda yaşayan azərbaycanlıların həyatını təsvir etməklə yanaşı, onların qarşılaşdığı çətinliklərin mahiyyətini açmağa, bu problemlərin sosial və siyasi köklərini göstərməyə nail olmuşlar. “Molla Nəsrəddin” təkcə satirik nəşr kimi deyil, həm də dövrün ictimai şüuruna təsir edən güclü ideoloji platforma kimi çıxış etmişdir. Qərbi Azərbaycanla bağlı materiallar

vasitəsilə jurnal milli məsələləri gündəmə gətirmiş, sosial ədalətsizlikləri ifşa etmiş və cəmiyyətin diqqətini bu problemlərə yönəltdir. Bu baxımdan jurnalın fəaliyyəti yalnız ədəbi prosesin deyil, həm də ictimai-siyasi düşüncənin inkişafında mühüm mərhələ təşkil edir. Xüsusilə diqqətəlayiq məqam ondan ibarətdir ki, jurnalın təqdim etdiyi satirik yazılar və karikaturalar yalnız tənqidi xarakter daşımamış, eyni zamanda maarifləndirici və istiqamətləndirici funksiyaları da yerinə yetirmişdir. Qərbi Azərbaycanda müşahidə olunan savadsızlıq, dini fanatizm, qadın hüquqlarının məhdudlaşdırılması və sosial bərabərsizlik kimi problemlər tənqid obyektinə çevrilməklə yanaşı, onların aradan qaldırılması üçün zəruri olan ideyalar da irəli sürülmüşdür. Bu isə jurnalın konstruktiv tənqid prinsipinə sadıqlığını göstərir.

Cəlil Allahverdiyev “Qərbi Azərbaycan mətbuatı tarixi” kitabında “Molla Nəsrəddin” jurnalının Qərbi Azərbaycandakı mövqeyini geniş şəkildə şərh etmişdir. O yazır: “Mətbuat orqanlarının heç biri İrəvanda “Molla Nəsrəddin” qədər özünə möhkəm yer tuta bilməmişdi. “Molla Nəsrəddin” təkcə İrəvanda deyil, Zəngibasar, Vedibasar, Ağbaba, Basarkeçər, Gorus, Sisiyan və digər bölgələrdə də geniş oxucu kütləsi qazanmışdır. Jurnalın ən çox yayıldığı bölgələrdən biri də İrəvan regionu olmuşdur. Bunun başlıca səbəblərindən biri isə jurnalın redaktoru və nəşiri Cəlil Məmmədquluzadənin fəaliyyətinin müəyyən dövrünün İrəvan şəhəri ilə bağlı olmasıdır” [2, s.16].

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ictimai fikir tarixində mühüm yer tutan “Molla Nəsrəddin” jurnalı yalnız bir mətbuat orqanı deyil, həm də yeni düşüncə tərzinin, tənqidi realizmin və maarifçilik ideyalarının güclü daşıyıcısı olmuşdur. Bu jurnal ətrafında formalaşan və “mollanəsrəddinçilər” adlandırılan ziyalılar qrupu cəmiyyətin müxtəlif problemlərini, o cümlədən Qərbi Azərbaycan mövzusu öz əsərlərində geniş şəkildə işıqlandırmışdır. Onların fəaliyyəti milli özünüdərk prosesinin dərinləşməsində və ictimai şüurun formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan xalqının ictimai-siyasi və mədəni həyatında köklü dəyişikliklərlə səciyyələnən, milli oyanışın sürətləndiyi və yeni ideoloji istiqamətlərin formalaşdığı bir mərhələ kimi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu dövrdə baş verən hadisələr yalnız region daxilində deyil, bütövlükdə Qafqaz məkanında yaşayan xalqların taleyinə təsir göstərmiş, milli kimlik, azadlıq və maarifçilik kimi anlayışları ön plana çıxarmışdır. Belə mürəkkəb və ziddiyyətli şəraitdə cəmiyyətin problemlərini dərk edilməsi və onların həlli yollarının müəyyənləşdirilməsi üçün güclü ideoloji platformalara ehtiyac yaranmışdır. Məhz bu zərurətin nəticəsi olaraq Azərbaycan mətbuatında yeni bir mərhələ başlamış və “Molla Nəsrəddin” jurnalı bu mərhələnin aparıcı qüvvəsinə çevrilmişdir.

“Mollanəsrəddinçi ədəbi mühit Azərbaycan satirik fikrinin inkişafına ciddi təsir göstərmişdir” [4, s. 96]. “Molla Nəsrəddin” yalnız satirik jurnal olmaqla kifayətlənməmiş, dövrün ictimai şüurunun formalaşmasında mühüm rol oynamış, cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrini düşündürən problemləri kəskin və açıq şəkildə gündəmə gətirmişdir. Jurnalın ətrafında formalaşan və sonradan “mollanəsrəddinçilər” kimi tanınan ziyalılar qrupu tənqidi realizm və satira vasitəsilə sosial ədalətsizlikləri, geriliyi, savadsızlığı və dini fanatizmi ifşa edərək cəmiyyətin maariflənməsinə xidmət etmişlər. Bu hərəkatın nümayəndələri yalnız ədəbi yaradıcılıqla kifayətlənməmiş, eyni zamanda ictimai fikir tarixində yeni düşüncə modelinin əsasını qoymuşlar. Mollanəsrəddinçilərin yaradıcılığında xüsusi yer tutan mövzulardan biri də Qərbi Azərbaycan məsələsi olmuşdur. Tarixi-coğrafi baxımdan mühüm əhəmiyyət daşıyan bu regionda yaşayan azərbaycanlıların sosial vəziyyəti, milli problemləri və gündəlik həyatı həmin dövrdə ciddi çətinliklərlə müşayiət olunurdu. Bu problemlər yalnız lokal xarakter daşımır, ümummilli problemlərin tərkib hissəsi kimi çıxış edirdi.

Mollanəsrəddinçilərin yaradıcılığında Qərbi Azərbaycan mövzusu xüsusi yer tutur. “İrəvan ədəbi mühiti Qərbi Azərbaycan ədəbi ənənələrinin əsas istiqamətlərindən biri hesab olunur” [5, s. 154]. Bu istiqamətdə Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Ömər Faiq Nəmanzadə və Əliqulu Qəmküsar kimi görkəmli ziyalıların fəaliyyəti xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Onların əsərlərində region yalnız coğrafi məkan kimi deyil, həm də sosial ziddiyyətlərin və milli mübarizənin mərkəzi kimi təqdim olunur. Bu müəlliflər problemləri sadəcə təsvir etməklə kifayətlənmir, onların səbəblərini analitik şəkildə izah edir və çıxış yolları təklif edirdilər. Bu yanaşma onların yaradıcılığına həm ədəbi, həm də publisistik Bu müəlliflər bölgədəki geriliyin səbəblərini araşdırır, xalqın maariflənməsinin vacibliyini vurğulayır və cəmiyyətin inkişafı üçün yeni ideyalar irəli sürürdülər.

Mollanəsrəddinçilərin Qərbi Azərbaycan mövzusunə yanaşması onların ümumi yaradıcılıq prinsipinə – tənqidi realizm və ictimai məsuliyyət prinsipinə əsaslanırdı. Onlar problemləri sadəcə təsvir etməklə kifayətlənmir, həmin problemlərin köklərinə enərək onları analitik müstəvidə izah etməyə çalışırdılar. Bu yanaşma isə onların əsərlərinə həm ədəbi, həm də elmi-publisistik dəyər qazandırır. Eyni zamanda, satira və karikatura kimi təsirli vasitələrdən istifadə etmələri onların fikirlərini daha geniş oxucu kütləsinə çatdırmağa imkan verirdi. Qərbi Azərbaycan mövzusunun “Molla Nəsrəddin” səhifələrində işıqlandırılması həm də milli yaddaşın formalaşması baxımından mühüm rol oynamışdır. Bu materiallar vasitəsilə dövrün sosial reallıqları sənədləşdirilmiş, gələcək nəsillər üçün qiymətli tarixi mənbə yaradılmışdır. Bu yazılar xalqın milli kimliyinin qorunmasına, onun öz tarixi köklərini dərk etməsinə və ictimai fəallığının artmasına xidmət etmişdir. Mollanəsrəddinçilərin əsərlərində Qərbi Azərbaycan mövzusunun araşdırılması həm ədəbiyyatşünaslıq, həm tarix, həm də mətbuatşünaslıq baxımından aktual və əhəmiyyətli tədqiqat istiqaməti kimi çıxış edir. Bu mövzu bir tərəfdən “Molla Nəsrəddin” jurnalının ideya-estetik xüsusiyyətlərini daha dərinlən anlamağa, digər tərəfdən isə Qərbi Azərbaycanda yaşayan azərbaycanlıların tarixi taleyinə işıq salmağa imkan verir.

“Mollanəsrəddinçilər” dedikdə ilk növbədə jurnalın ideya rəhbəri və redaktoru Cəlil Məmmədquluzadə, eləcə də onunla birlikdə çalışan görkəmli ədiblər və publisistlər – Mirzə Ələkbər Sabir, Əliqulu Qəmküsar, Ömər Faiq Nemanzadə və başqaları nəzərdə tutulur. Bu ziyalılar satira və publisistika vasitəsilə cəmiyyətin ağırlı problemlərini açıq və kəskin şəkildə ifadə edərək geniş oxucu kütləsinə çatdırırdılar. Qərbi Azərbaycan mövzusu mollanəsrəddinçilərin yaradıcılığında mühüm istiqamətlərdən biri olmuşdur. Onlar bu regionda yaşayan azərbaycanlıların sosial vəziyyətini, hüquqsuzluğunu, təhsilsizlik problemini və milli ayrı-seçkiliyi tənqidi realizm prizmasından sistemli şəkildə təqdim edirdilər. Cəlil Məmmədquluzadə öz publisistik yazılarında Qərbi Azərbaycandakı ictimai mühiti təsvir edərək xalqın geridə qalmasının səbəblərini savadsızlıq, dini fanatizm və köhnə düşüncə tərzində görürdü. Onun əsərlərində bu problemlər yalnız təsvir olunmur, həm də onların aradan qaldırılması üçün maarifçilik ideyaları irəli sürülürdü. Mirzə Ələkbər Sabir isə satirik şeirləri vasitəsilə Qərbi Azərbaycandakı sosial bərabərsizlikləri və cəmiyyətin eyiblərini kəskin şəkildə tənqid edirdi. Onun əsərlərində cəhalət, riyakarlıq və ədalətsizlik kimi hallar ifşa olunur, xalqın oyanışa və dəyişikliklərə ehtiyacı vurğulanırdı. Sabirin satirası həm düşündürücü, həm də oyadıcı təsir gücü ilə seçilirdi. Digər mollanəsrəddinçilər – Əliqulu Qəmküsar və Ömər Faiq Nemanzadə də Qərbi Azərbaycan mövzusunə xüsusi diqqət yetirirdilər. Onların yazılarında bölgədəki sosial ədalətsizliklər, məmur özbaşınalığı və xalqın hüquqlarının tapdanması kimi məsələlər geniş şəkildə işıqlandırılırdı. Bu müəlliflər də satira və publisistika vasitəsilə cəmiyyətin problemlərini açmağa çalışır, oxucuları düşünməyə və fəaliyyətə səsləyirdilər. Mollanəsrəddinçilərin Qərbi Azərbaycan mövzusunə yanaşmasının əsas xüsusiyyətlərindən biri problemlərin kompleks şəkildə təqdim olunması idi. Onlar yalnız sosial çətinlikləri deyil, həm də bu problemlərin yaranma səbəblərini göstərir, cəmiyyətin inkişafı üçün zəruri olan dəyişiklikləri vurğulayırdılar. Bu baxımdan onların yaradıcılığı həm ədəbi, həm də ictimai-siyasi əhəmiyyət daşıyır. Mollanəsrəddinçilərin əsərlərində Qərbi Azərbaycan mövzusu milli kimlik və həmrəylik ideyası ilə sıx bağlı şəkildə təqdim olunurdu. Onlar xalqı birliyə, maariflənməyə və öz hüquqları uğrunda mübarizəyə çağırırdılar. Bu isə həmin dövrdə milli şüurun formalaşmasına mühüm təsir göstərmişdir.

Ziyəddin Məhərrəmov “İrəvan ədəbi mühiti” kitabında “Molla Nəsrəddin” jurnalında fəaliyyət göstərən Qərbi Azərbaycanın İrəvan ədəbi mühitinin yetirmələrinin yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmişdir. O qeyd edir ki, “Molla Nəsrəddin”in fəaliyyət göstərdiyi müddətdə onun məqsəd və məramına sadıq olan mütərəqqi fikirli ziyalıların böyük bir dəstəsi formalaşmışdır. Bu dəstəyə daxil olan və İrəvan ədəbi mühitinin yetirmələri sayılan bir çox məşhur nümayəndələrin imzaları öz dövründə oxucu kütləsinə yaxşı tanış idi. Onların imzaları İrəvandakı “Molla Nəsrəddinçilər” adı ilə izlənilir, məqalə və felyetonlarında ifadə olunan fikirlərə böyük hörmət və həssaslıqla yanaşılırdı. İrəvandakı “Molla Nəsrəddinçilər” sırasında Məmmədəli Nasir Hacı Məmmədzadə, Əli Məhzun Rəhimov, Mirzə Məhəmməd Axundov, Cabbar Əsgərzadə, Məşədi Mehdi Sadıqzadə, Paşa Səfərov kimi ziyalıların adları çəkilir; eyni zamanda, adı və fəaliyyəti hələ də tədqiqata ehtiyac duyan digər nümayəndələrin mövcudluğu da qeyd olunur” [5, s.117].

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ictimai-siyasi və ədəbi həyatında baş verən oyanış prosesləri milli mətbuatın formalaşması ilə sıx bağlı olmuşdur. Bu dövrdə nəşr olunan “Molla Nəsrəddin” jurnalı yalnız bir mətbuat orqanı deyil, həm də ideoloji və estetik məktəb kimi çıxış edərək milli düşüncənin inkişafında mühüm rol oynamışdır. Xüsusilə Qərbi Azərbaycan ədəbi mühitinin formalaşması və inkişafında bu jurnalın təsiri danılmazdır. Jurnalın yaradıcısı və baş redaktoru Cəlil Məmmədquluzadə olmuşdur. Onun rəhbərliyi ilə “Molla Nəsrəddin” cəmiyyətin müxtəlif problemlərini – sosial ədalətsizlik, savadsızlıq, dini fanatizm və qadın hüquqsuzluğu kimi məsələləri kəskin satira vasitəsilə ifşa edirdi. Bu yanaşma Qərbi Azərbaycanda yaşayan ziyalıların dünyagörüşünə güclü təsir göstərərək onları daha fəal və tənqidi düşüncəyə sövq edirdi.

Qərbi Azərbaycan bölgəsi tarixən zəngin ədəbi ənənələrə malik olsa da, XX əsrin əvvəllərində burada maarifçilik ideyalarının yayılmasına xüsusi ehtiyac duyulurdu. “Molla Nəsrəddin” jurnalı bu boşluğu dolduraraq bölgədə yeni ədəbi düşüncə tərzinin formalaşmasına təkan vermişdir. Jurnalın dili sadə, anlaşılıq və xalq üslubuna yaxın olduğu üçün geniş oxucu kütləsi tərəfindən asanlıqla qəbul edilirdi. Bu isə ədəbi mühitin demokratikləşməsinə və xalqla ziyalılar arasında əlaqələrin möhkəmlənməsinə səbəb olmuşdur. Jurnalın səhifələrində Qərbi Azərbaycan mövzusu müxtəlif aspektlərdə işıqlandırılırdı. Burada bölgədəki sosial problemlər, milli kimlik məsələləri və maarifçilik ideyaları geniş şəkildə əks olunurdu. Bu baxımdan jurnal həm də milli özünüdərk prosesinə xidmət edən mühüm ideoloji vasitəyə çevrilmişdir. “Molla Nəsrəddinin” təsiri ilə Qərbi Azərbaycandan olan bir çox qələm sahibləri satirik və realist üslubda yazmağa başlamış, cəmiyyətin problemlərini açıq şəkildə tənqid edərək yenilikçi ideyalar irəli sürmüşlər. Jurnalın ətrafında formalaşan ədəbi mühit “mollanəsrəddinçilər” adlanan bir nəslə meydana gətirmişdir. Bu nəsil yalnız ədəbiyyatda deyil, həm də ictimai fikir tarixində mühüm yer tutur. Onların fəaliyyəti nəticəsində Qərbi Azərbaycanda maarifçilik hərəkatı güclənmiş, yeni məktəblər açılmış və mətbuatın rolu əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Jurnalın karikaturaları və satirik yazıları yüksək vizual və bədii təsir gücü ilə seçilirdi. Bu xüsusiyyətlər savadsız əhali arasında belə müəyyən ideyaların yayılmasına imkan yaradırdı. Beləliklə, “Molla Nəsrəddin” yalnız yazılı söz vasitəsilə deyil, həm də təsviri sənət elementləri vasitəsilə ədəbi mühitin inkişafına mühüm töhfə vermişdir.

“Molla Nəsrəddin” jurnalının salnaməsi dövrün ictimai-mədəni hadisələrini izləmək baxımından mühüm mənbədir” [6, s. 201]. Bu mətbu orqan bölgədə maarifçilik ideyalarının yayılmasına, milli şüurun formalaşmasına və yeni ədəbi istiqamətlərin yaranmasına güclü təsir göstərmişdir. Jurnalın irsi bu gün də Azərbaycan ədəbiyyatının və mədəniyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi yüksək qiymətləndirilir. “Molla Nəsrəddin” jurnalının fəaliyyəti Qərbi Azərbaycan ədəbi mühitinin inkişafında yalnız bir mərhələ deyil, bütöv bir dönüş nöqtəsi kimi qiymətləndirilməlidir. Ən başlıcası isə, ədəbiyyat yalnız estetik zövq vasitəsi olmaqdan çıxaraq ictimai şüurun formalaşmasında fəal rol oynayan güclü bir vasitəyə çevrilmişdir. Cəlil Məmmədquluzadə və onun ətrafında birləşən mollanəsrəddinçilər Qərbi Azərbaycanda tənqidi realizmin və satirik düşüncənin əsasını qoyaraq yeni bir ədəbi məktəb yaratmışlar. Bu məktəb yalnız ədəbi yaradıcılıqla məhdudlaşmamış, eyni zamanda maarifçilik, ictimai islahatçılıq və milli oyanış ideyalarını da özündə birləşdirmişdir. Nəticədə bölgədə formalaşan ədəbi mühit daha çevik, daha müasir və daha cəmiyyət yönümlü xarakter almışdır. Jurnalın təsiri ilə Qərbi Azərbaycanda fəaliyyət göstərən ziyalılar və yazıçılar öz yaradıcılıqlarında xalqın gündəlik problemlərinə daha geniş yer ayırmağa başlamışlar. Sosial ədalətsizlik, gerilik, təhsilsizlik və digər mühüm məsələlər ədəbiyyatın aparıcı mövzularına çevrilmişdir. Bu isə ədəbiyyatın həyatla birbaşa əlaqəsini gücləndirmiş və onu geniş oxucu kütləsi üçün daha aktual və təsirli etmişdir. Beləliklə, bu dəyişiklik ədəbi mühitin yalnız inkişafına deyil, həm də onun dərinləşməsinə və zənginləşməsinə səbəb olmuşdur. “Molla Nəsrəddin” jurnalının dili və üslubu da Qərbi Azərbaycan ədəbi mühitinə mühüm təsir göstərmiş, sadəlik, aydınlıq və xalq dilinə yaxınlıq prinsipləri bölgədə formalaşan ədəbi yaradıcılığın əsas xüsusiyyətlərindən birinə çevrilmişdir. Sadə, aydın və xalq dilinə yaxın ifadə tərzini ədəbiyyatın daha geniş yayılmasına imkan vermişdir. Bu isə həm yeni oxucu auditoriyasının formalaşmasına, həm də yeni qələm sahiblərinin meydana çıxmasına şərait yaratmışdır. Jurnal yalnız mövzu baxımından deyil, həm də forma və ifadə baxımından yenilikçi rol oynamışdır. Qərbi Azərbaycan ədəbi mühitinin inkişafı kontekstində “Molla

Nəsrəddin” jurnalının rolu, eyni zamanda, milli kimliyin qorunması və gücləndirilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Jurnalın səhifələrində əks olunan milli-mədəni dəyərlər, ictimai problemlərə münasibət və azad düşüncə çağırışları bölgədə yaşayan azərbaycanlıların öz milli mənsubiyyətlərini daha dərinəndən dərk etmələrinə şərait yaratmışdır. Bu isə milli özünüdərk prosesinin sürətlənməsinə və möhkəmlənməsinə xidmət etmişdir. “Molla Nəsrəddin” jurnalı Qərbi Azərbaycan ədəbi mühitinin inkişafında həm ideya, həm məzmun, həm də forma baxımından əvəzsiz rol oynamışdır. Onun təsiri ilə formalaşan ədəbi və ictimai düşüncə sistemi sonrakı dövrlərdə də öz aktuallığını qoruyub saxlamış və müasir Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafına güclü təkan vermişdir. Bu baxımdan jurnalın irsi yalnız tarixi bir mərhələ kimi deyil, həm də bu gün üçün örnək olan bir maarifçilik və ədəbi model kimi dəyərləndirilməlidir. Mollanəsrəddinçilər “Molla Nəsrəddin” jurnalının səhifələrində Qərbi Azərbaycan mövzunu geniş və çoxşaxəli şəkildə işıqlandıraraq həm dövrün sosial reallıqlarını əks etdirmiş, həm də cəmiyyətin inkişafına yönəlmiş ideyalar irəli sürmüşlər. Onların yaradıcılığı bu gün də öz aktuallığını qoruyur və Azərbaycan ədəbiyyatı ilə ictimai fikir tarixində mühüm yer tutur. Aparılan geniş təhlil və müqayisələr göstərir ki, “Molla Nəsrəddin” jurnalı ətrafında formalaşan mollanəsrəddinçilər hərəkatı Azərbaycan ictimai fikir tarixində yalnız ədəbi-estetik hadisə deyil, həm də milli ideologiyanın, ictimai şüurun və maarifçilik düşüncəsinin inkişafında mühüm mərhələ təşkil etmişdir. Bu hərəkatın nümayəndələri – başda Cəlil Məmmədquluzadə olmaqla, Mirzə Ələkbər Sabir, Əliqulu Qəmküsar, Ömər Faiq Nəmanzadə və digər ziyalılar öz yaradıcılıqları ilə cəmiyyətin ən ağırlı problemlərini gündəmə gətirmiş, onları açıq, cəsarətli və prinsipial mövqedən tənqid etmişlər. Qərbi Azərbaycan mövzusunun “Molla Nəsrəddin” səhifələrində sistemli şəkildə işıqlandırılması göstərir ki, mollanəsrəddinçilər regionun sosial, mədəni və siyasi problemlərinə biganə qalmamış, əksinə, bu məsələləri ümummilli kontekstdə dəyərləndirərək ictimai müzakirə predmetinə çevirmişlər. Onların əsərlərində Qərbi Azərbaycanda yaşayan azərbaycanlıların gündəlik həyatı, qarşılaşdıqları çətinliklər, hüquqsuzluq və sosial bərabərsizlik məsələləri real və təsirli şəkildə təqdim olunmuşdur. Bu təqdimat yalnız faktların sadalanması ilə məhdudlaşmamış, eyni zamanda həmin problemlərin mahiyyəti və səbəbləri dərin analitik yanaşma ilə izah edilmişdir. Mollanəsrəddinçilərin yaradıcılığının mühüm xüsusiyyətlərindən biri onların tənqidi realizm və satira vasitəsilə cəmiyyətin qüsurlarını ifşa etməklə yanaşı, çıxış yolları da göstərmələridir. Onlar Qərbi Azərbaycan mövzunu işıqlandırarkən savadsızlığın aradan qaldırılması, dünyəvi təhsilin inkişafı, qadın azadlığı, sosial ədalətin bərpası və milli birliyin gücləndirilməsi kimi ideyaları ön plana çəkmişlər. Bu baxımdan mollanəsrəddinçilərin fəaliyyəti yalnız tənqidi deyil, həm də konstruktiv və islahatçı xarakter daşımışdır. Onların əsərlərində Qərbi Azərbaycan mövzusu milli kimlik və özünüdərk məsələləri ilə sıx bağlı şəkildə təqdim olunur. Bu müəlliflər xalqı passiv müşahidəçi mövqedən çıxarmağa, onu fəal ictimai qüvvəyə çevirməyə çalışmışlar. Onların çağırışları milli həmrəyliyin güclənməsinə, xalqın öz hüquqları uğrunda mübarizə aparmaq əzminin formalaşmasına xidmət etmişdir. Bu baxımdan mollanəsrəddinçilərin yaradıcılığı yalnız ədəbi hadisə deyil, həm də milli oyanışın ideoloji əsaslarından biri kimi qiymətləndirilə bilər. “Molla Nəsrəddin” səhifələrində dərc olunan yazılar və karikaturalar bu gün də öz tarixi və elmi əhəmiyyətini qoruyub saxlayır. Bu materiallar vasitəsilə tədqiqatçılar Qərbi Azərbaycanın həmin dövrdəki sosial mənzərəsini, ictimai münasibətlər sistemini və milli problemlərin xarakterini daha dolğun şəkildə öyrənə bilirlər. Bu baxımdan jurnalın irsi həm tarix, həm ədəbiyyat, həm də mətbuatşünaslıq sahələri üçün zəngin mənbə rolunu oynayır. Müasir dövrdə də mollanəsrəddinçilərin irsi xüsusi aktualıq kəsb edir. Qloballaşma şəraitində milli kimliyin qorunması, tarixi yaddaşın yaşadılması və ictimai problemlərə tənqidi yanaşma kimi məsələlər bu gün də əhəmiyyətini itirməmişdir. Bu baxımdan mollanəsrəddinçilərin ideyaları və yaradıcılıq prinsipləri müasir cəmiyyət üçün də nümunəvi xarakter daşıyır. Onların irsi göstərir ki, sağlam cəmiyyətin formalaşması üçün tənqid, maarifçilik və ictimai məsuliyyət hissi əsas amillərdən biridir. Mollanəsrəddinçilər “Molla Nəsrəddin” jurnalının səhifələrində Qərbi Azərbaycan mövzunu yüksək sənətkarlıqla və dərin ictimai məsuliyyət hissi ilə işıqlandıraraq həm öz dövrlərinin sosial reallıqlarını əks etdirmiş, həm də gələcək nəsillər üçün qiymətli ideya və düşüncə irsi formalaşdırmışlar. Onların yaradıcılığı Azərbaycan xalqının milli-mədəni tarixinin ayrılmaz hissəsi

olmaqla yanaşı, bu gün də aktual olan problemlərin anlaşılması və həlli baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Nəticə etibarilə, "Molla Nəsrəddin" təkcə satirik jurnal deyil, həm də dövrün ictimai şüuruna təsir edən güclü ideoloji platforma kimi çıxış etmişdir. Qərbi Azərbaycanla bağlı materiallar vasitəsilə jurnal milli məsələləri gündəmə gətirmiş, sosial ədalətsizlikləri ifşa etmiş və cəmiyyətin diqqətini bu problemlərə yönəltmişdir. Bu baxımdan jurnalın fəaliyyəti yalnız ədəbi prosesin deyil, həm də ictimai-siyasi düşüncənin inkişafında mühüm mərhələ təşkil edir. Jurnalın təqdim etdiyi satirik yazılar və karikaturalar sadəcə tənqidi xarakter daşımamış, eyni zamanda maarifləndirici və istiqamətləndirici funksiyaları yerinə yetirmişdir. Qərbi Azərbaycanda müşahidə olunan savadsızlıq, dini fanatizm, qadın hüquqlarının məhdudlaşdırılması və sosial bərabərsizlik kimi problemlər tənqid obyektinə çevrilməklə yanaşı, onların aradan qaldırılması üçün zəruri olan ideyalar da irəli sürülmüşdür. Bu isə jurnalın konstruktiv tənqid prinsipinə sadıqlığını göstərir. Jurnalın bu istiqamətdəki fəaliyyəti yalnız öz dövrü üçün deyil, sonrakı mərhələlər üçün də dəyərli ideya və mənbə rolunu oynamışdır. Bu isə bir daha təsdiq edir ki, "Molla Nəsrəddin" Azərbaycan mətbuat tarixində yalnız bir jurnal deyil, bütöv bir düşüncə məktəbi kimi çıxış etmiş və onun irsi milli-mədəni yaddaşın ayrılmaz hissəsi kimi bu gün də aktuallığını qoruyub saxlamışdır.

Nəticə

"Molla Nəsrəddin" jurnalının Qərbi Azərbaycanla bağlı yazıları həmin dövrün sosial reallıqlarını əks etdirən etibarlı tarixi mənbə kimi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu materiallar vasitəsilə təkcə regionun sosial vəziyyətini deyil, həm də azərbaycanlıların milli kimlik uğrunda apardıqları mübarizəni, onların düşüncə tərzini və həyat tərzini daha aydın şəkildə təsvir etmək mümkündür. Jurnalın bu istiqamətdəki fəaliyyəti milli yaddaşın formalaşmasına və qorunmasına mühüm töhfə vermişdir. "Molla Nəsrəddin"-in Qərbi Azərbaycan mövzusunda yanaşması bu gün də aktuallığını qoruyur. Müasir dövrdə tarixi yaddaşın bərpası, milli kimliyin möhkəmləndirilməsi və keçmişin obyektiv şəkildə öyrənilməsi baxımından jurnalın irsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu baxımdan jurnalın materiallarının yenidən araşdırılması, sistemləşdirilməsi və elmi dövriyyəyə daxil edilməsi gələcək tədqiqatlar üçün geniş perspektivlər açır. "Molla Nəsrəddin" jurnalının səhifələrində Qərbi Azərbaycan mövzusunun işıqlandırılması həm ədəbi, həm ictimai, həm də tarixi baxımdan çoxşaxəli əhəmiyyətə malikdir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Axundov N. "Molla Nəsrəddin" jurnalının nəşri tarixi. Bakı: Azərənəşr, 1959.- 257 s.
2. Allahverdiyev C. Qərbi Azərbaycan mətbuatı tarixi. Bakı: Səda, 2024.- 276 s.
3. Həbibbəyli İ. Cəlil Məmmədquluzadə. Bakı: İşıq, 1987.- 190 s.
4. Hüseynov F. "Molla Nəsrəddin" və mollanəsrəddinçilər. Bakı: Yazıçı, 1986.- 279 s.
5. Məhərrəmov Z. İrəvan ədəbi mühiti. (Monoqrafiya) Bakı: ADPU-nəşriyyat, 2018.- 296s.
6. Məmmədli Q. "Molla Nəsrəddin": Salmə. (Ön söz: İsa Həbibbəyli). Naxçıvan: Əcəmi, 2009.- 564 s.

Lala Hüseynova

WESTERN AZERBAIJAN ON THE PAGES OF "MOLLA NASREDDIN"

Summary

The articles of the magazine "Molla Nasreddin" on Western Azerbaijan are of great importance as a reliable historical source reflecting the social realities of that period. Through these materials, it

is possible to more clearly imagine not only the social situation of the region, but also the struggle of Azerbaijanis for national identity, their way of thinking and lifestyle. The magazine's activity in this direction has made a significant contribution to the formation and preservation of national memory. The approach of "Molla Nasreddin" to the topic of Western Azerbaijan remains relevant today. In the modern era, the legacy of the magazine is of particular importance in terms of restoring historical memory, strengthening national identity and objective study of the past. In this regard, the re-examination, systematization and inclusion of the magazine's materials in scientific circulation opens up broad prospects for future research. The coverage of the topic of Western Azerbaijan in the pages of the magazine "Molla Nasreddin" has a multifaceted significance from both literary, social and historical points of view.

Keywords: Azerbaijan, literature, culture, Western Azerbaijan, Molla Nasreddin, magazine, newspaper, enlightenment, caricature, Molla Nasreddinists

*Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Tünzalə Seyfullayeva
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.*